

bir eksik nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 10-12; Murad Buhârî, nr. 18; Yûsuf Ağa, nr. 4 [En'âm sûresinin sonuna kadar olan I. cilt]) kayıtlıdır (diğer bazı ciltleri ve bölümlerine ait nüshalar için bk. *Şerhu'l-Hidâye*, neşredenin girişi, I, 93-95; *Beyânü's-sebebi'l-mûcib*, neşredenin girişi, s. 12).

6. *Zâ'âtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kur'an'da geçen ve içinde zâ harfi bulunan kelimelerin dört beyitte bir araya getirildiği bir manzume olup Ebû't-Tâhîr İsmâil b. Ahmed b. Ziyâdetullah et-Tücbî tarafından yapılan şerhi, Ebû'l-Kâsım Sa'd b. Ali ez-Zencânî'nin *el-Farq beyne 'z-zâ' ve 'd-dâd* adlı çalışmasıyla birlikte Muhammed Saîd el-Mevlevî'nin tahkikiyle ve *Kitâbü Zâ'âtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm* ismiyle neşredilmiştir (Beyrut 1411/1991). Mehdevî'nin beyitleri ayrıca Muhammed b. Ali b. Mûsâ el-Mahallî tarafından şerhedilmiş olup bu şerhin bir nüshası Medine'de Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 39).

7. *Hicâ'ü meşâhîfi'l-emşâr*. Hz. Osman'ın istinsah ettirip çeşitli merkezlere gönderdiği mushaf nüshalarının imlâ özellikleriyle bu nüshalar arasındaki bazı yazım farklılıklarının ele alındığı eser Muhyiddin Abdurrahman Ramazan'ın tahkikiyle *Mecelletü Ma'hedi'l-mahâtûtâtü'l-Arabiyye* içinde neşredilmiştir (XIX/1 [Kahire 1393/1973], s. 53-141).

8. *Beyânü's-sebebi'l-mûcib li'htilâfi'l-kurâ'ât ve kesreti't-turuk ve'r-rivâyât*. Kur'an'ın yedi harf üzere nâzil olduğunu bildiren hadis (bk. el-AHRUFÜ'S-SEB'A) ve konuyla ilgili diğer bazı rivayetlerin ele alındığı risâle, Hâtim Sâlih ed-Dâmin'in tahkikiyle önce *Mecelletü Ma'hedi'l-mahâtûtâtü'l-Arabiyye* içinde (XXIX/1 [Küveyt 1985], s. 127-162), daha sonra *Erba'atü kütüb fi 'ulûmi'l-Kur'an* adıyla yayımlanan (Beyrut 1418/1998) diğer üç risâle ile birlikte neşredilmiştir.

9. *Cüz' muhtaşar fi'l-beyânî 'ani'n-nuḥki bi-hurûfi'l-mu'cem*.

10. *Nübze mine'l-Kitâbi'l-Müsemmâ Nahleti'l-lebib bi-ahbâri'r-riḥle ile'l-habîb* (son iki eser için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 730).

Kaynaklarda Mehdevî'ye nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *el-Burhân 'an 'ulûmi'l-Kur'an* (Mekke'de kaleme alındığı belirtilmiştir), *Kitâb fi 'adedi'l-ây, Riyâyü'l-âtiş ve ünsü'l-vâhiş*. *Keşfü'z-zunûn'da* (I, 520) Ca'berî'den naklen Mehdevî'nin *et-Teyşîr fi'l-kurâ'ât* adlı bir eserinin bulunduğu belirtilirse de bunun doğru olmadığı, Ca'berî'nin *Kenzü'l-me'ânî fi şerhi Hîrzi'l-emânî* adlı eserinin sonunda Mehdevî ile ilgili olarak

zikrettiği "musannifü't-Tefsîri'l-kebîr ve's-sagir" ifadesinin, kitabın bazı nüshalarında "tefsîr" kelimesi yerine müstensih hatası olarak "teysîr" diye yazılmasından kaynaklandığı belirtilmektedir (*Şerhu'l-Hidâye*, neşredenin girişi, I, 96-97). *Hediyetü'l-'ârifîn'de* (I, 75) İbn Beşkûvâl'in *eş-Şıla* adlı eseri kaynak gösterilerek Mehdevî'nin *et-Teyşîr fi'l-kurâ'ât* adlı bir kitabının olduğu belirtilmiş, ancak *eş-Şıla'da* böyle bir bilginin bulunmadığı görülmüştür.

Saîd el-Fellâh *el-Mehdevî ve Cühûdühû fi't-tefsîr ve'l-kurâ'ât* adıyla bir doktora tezi (1987, el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li'ş-şerîat ve usûli'd-dîn, Tunus), Hâzım Saîd Haydar *el-Muvazẓih fi ta'îli'l-kurâ'ât li-Ebi'l-'Abbâs el-Mehdevî* başlığıyla yüksek lisans tezi (1408, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine) hazırlamış, Abdülkerîm b. Muhammed el-Hasan Bekkâr da *el-Mehdevî ve menhecühû fi kitâbihi'l-Muvazẓih fi ta'îli vüçûhi'l-kurâ'ât* adıyla bir çalışma yapmıştır (Dimaşk 1990).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye* (nşr. Hâzım Saîd Haydar), Riyad 1416/1995, I, 3; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 55-177; a.mlf., *Beyânü's-sebebi'l-mûcib li'htilâfi'l-kurâ'ât ve kesreti't-turuk ve'r-rivâyât* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Erba'atü kütüb fi 'ulûmi'l-Kur'an* içinde), Beyrut 1418/1998, neşredenin girişi, s. 10-15; Enderâbî, *Kurâ'âtü'l-kurrâ'ât li-ma'rûfin* (nşr. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî), Beyrut 1407/1986, s. 31-32; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 31, 43-44; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, I, 86-87; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, V, 39-41; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruwât*, I, 126-127; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), II, 761; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 257; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 92; Süyûtî, *Tabakâtü'l-mufesşirîn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 19; a.mlf., *Buḡyetü'l-vu'ât*, I, 351; *Keşfü'z-zunûn*, I, 360, 459, 462, 520, 940; II, 2040; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 75; Brockelmann, *GAL*, I, 523-524; *Suppl.*, I, 730; Ferrâc Atâ Sâlim, *Fihrişü't-tefsîr ve 'ulûmi'l-Kur'an*, Mekke 1399, s. 54-55, 59, 262; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-muşannefat ve'l-mu'ellifine't-Tünisiyyîn* (nşr. Muhammed el-Alûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1990, s. 122-127.

TAYYAR ALTIKULAÇ

MEHDEVİYYE

(المهدوية)

Hindistan'da bir dinî hareket.

İslâm tarihinde mehdilik inancı çerçevesinde farklı coğrafyalarda ortaya çıkan hareketlerden biri olup Hindistan'ın en eski İslâmî akımları arasında sayılır. Hareketin kurucusu Seyyid Muhammed Cavn-pûrî 847 (1443) yılında Cavn-pûr'da (Caun-

pûr) doğdu. Şeyh Dânyâl Çiştî'nin medresesinde öğrenimine başlayıp on iki yaşında geleneksel programı tamamlayarak "esedü'l-ulemâ" unvanını aldı. Bazı arkadaşlarıyla birlikte gittiği Mekke'de haccını tamamladığı sırada mehdiliğini ilân etti (901/1496). Ertesi yıl Hindistan'a döndüğünde aynı iddiayı Ahmedâbâd ve Barhli'de tekrarladı, daha sonra Gucerât bölgesindeki Celûr'a göç etti. Hindistan'daki hükümdarlar, kadılar ve ileri gelenlere yazdığı mektuplarda kendisinin Allah tarafından seçilmiş son velî ve Hz. Peygamber'in halifesi olduğunu belirterek onları kendi öğretilerini kabule davet etti. Dünyayı terk, dürüst insanlarla dostluk, halktan uzaklaşma, tevekkül, Allah'ın rızasını arama, öşür ödeme, zikir ve hicret gibi prensipler koyan Cavn-pûrî, hayatını köy ve kasaba dışında kurulan ve "daire" adı verilen kamplarda mensuplarıyla birlikte geçirdi. 910 (1505) yılında Afganistan'ın batısındaki Ferah'ta vefat etti (ayrıca bk. SEYYİD MUHAMMED CAVNPÛRÎ).

Cavn-pûrî'nin ölümünden sonra Mehdevîler oğlu Seyyid Mahmûd'a tâbi oldular. Onun halifelîği zamanında Cavn-pûrî'nin mehdiliğine inanmayanların kâfir olacağı esası benimsendi. Bu düşünce, 918 (1512) yılında Seyyid Mahmûd'un Gucerât idarecileri tarafından hapsedilip işkence görmesine ve hapisanede ölmesine sebep oldu. Cavn-pûrî'nin ikinci halifesi ve damadı olan Seyyid Hândemîr zamanında Mehdevîler'in durumu daha da kötüleşti. Aleyhte verilen fetvalar ve işkenceler sebebiyle Gucerât'ta barınamayan cemaat yirmi değişik bölgeye dağıldı. Bunun üzerine Hândemîr, Mehdevîler'e yapılan muamelelerden sorumlu olan ulemâyı ortadan kaldırmak üzere adamlarından dört kişiyi görevlendirdi. Ahmedâbâd'da heyecan doğuran bu durum Mu-zaffer Şah Gucerâtî tarafından haber alınca Aynülmülk kumandasındaki askerî birlikler Mehdevîler'in üzerine sevk edildi. Gucerât kuvvetleriyle yapılan savaşta Mehdevîler yenilgiye uğrayıp bölgeyi terketmek zorunda kaldılar (930/1524).

Bir süre faaliyet gösteremeyen Mehdevîler, Sûrî hükümdarlarından Şîr Şah ve İslâm Şah zamanında yeniden ortaya çıktı. Şeyh Abdullah Niyâzî ve Şeyh Alâî isimli iki Mehdevî, Agra yakınındaki Biyâne'de bir daire kurarak kısa zamanda pek çok kişiyi kendi taraflarına çekmeye muvafak oldular. İlk Afgan, diğeri Bengal asıllı olan bu iki şeyh vazazlarında mensuplarını katı bir zühd hayatı yaşamaya ve mülk edinmemeye yönlendirdiler. Bu arada ida-

recilerin müdahalesine izin vermeyip onlarla karşı karşıya geldiler. Bu yüzden çeşitli sıkıntılara ve işkenceye mâruz kaldılar. Şeyh Alâî, İslâm Şah'ın huzurunda kamçılandığı esnada öldü. Şeyh Abdullah Niyâzî mensuplarıyla birlikte Afganistan'a geçti ve orada vefat ettiği 1000 (1592) yılına kadar Mekrân merkez olmak üzere çok sayıda kimsenin Mehdevîliğe girmesine sağladı.

Bu iki şeyhin ölümüyle zayıflayan Mehdevîler, Ekber Şah zamanında Patan ve Gucerât'ın bazı kesimlerinde Şeyh Abdürreşid ve Şeyh Miyân Mustafa Gucerâtî'nin gayretleriyle biraz toparlandılar. Ulemâ ile aralarındaki ihtilâflara rağmen Alîm Han, Mîr Ebû Tûrâb, Mûsâ Han Patani ve İ'timâd Han gibi nüfuzlu kişiler sayesinde zarar görmediler. Bir ara alt kademedeki idareciler tarafından hapsedilen Gucerâtî serbest bırakıldığında Fetihpûr Sikri'ye giderek burada Ekber Şah'ın saray nakkaşı Abdüssamed Şirin-kalem'le yakın ilişki kurdu, ancak dönüşünde Biyâne'de öldü. Bundan sonra Mehdevîler arasında hareketi yönetecek seviyede liderler ortaya çıkmadı. Şah Cihan döneminde Evrengzib'in Gucerât valiliği sırasında onun hizmetine giren Seyyid Râcû ve arkadaşlarının Mehdevî oldukları anlaşılınca şehirden çıkarıldılar. Ahmedâbâd'da cerayan eden silâhlı mücadelede Seyyid Râcû ve arkadaşları öldürüldü.

Mehdevîler'in önemli bir kolu olarak kabul edilen, daha çok Kirman ve Güney Belucistan civarında bulunan Zikrîler, hareketin kurucusu Seyyid Muhammed Cavn-pûrî'nin düşüncelerini kısmen değiştirdiler. Göçebe olan ve mahallî tabirle "dâirevelâ" (daireciler) adıyla da bilinen bu kimseler, Hz. Peygamber'in emirlerinin mehdînin gelişine iptal edildiğini söyleyerek oruç tutmanın ve namaz kılmanın gereksiz olduğunu, zikrin her türlü ibadetin üzerinde bir değer taşıdığını ileri sürdüler. Zikrâne adıyla anılan ve yönü Kâbe'ye dönük olmayan mâbedlerinde günde altı defa toplanıp zikreden grup mensupları, hac için Mekke'ye gitmeyip Mekrân Tûrbet mevkiindeki Kûh-i Murâd'da bulunan mâbedi ziyaret ederler. Buradaki bir kuyu da (çâh-ı zemzem) onlar tarafından kutsal sayılır.

Hindistan'daki Mehdevîler günümüzde küçük gruplar halinde Andra Pradeş, Meysûr, Tamil Nadu, Kerela, Maharaştra ve Gucerât'ta bulunur. Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasından sonra eski Sind'de, şimdiki Şahdâdpûr'da ve Karaçi'de

de Mehdevîler daire kurdular. Bunlar diğer gruplardan farklı olarak siyasî konulardan uzak durur ve faaliyetlerini kurdukları Mehdevî daireleri ile sınırlı tutarlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir el-Bedâûni, *Muntakhabu-t-tawârikh* (trc. W. Haig), Delhi 1986, III, 10, 11, 73-77, 84, 110, 111, 118; Mazharüddin Sıddîkî, "eş-Şekâfetü'l-İslâmiyye fi Bâkistân ve'l-Hind", *el-İslâm eş-şirâtü'l-müstakim* (ed. K. W. Morgan, trc. ve nşr. Mahmûd Abdullah Ya'kûb v.dğr.), Bağdad 1963, II, 116; S. M. İkrâm, *Muslim Civilization in India*, New York 1969, s. 140-141; M. T. Titus, *Indian Islam*, New Delhi 1979, s. 106-107; M. Mujeeb, *The Indian Muslims*, New Delhi 1985, s. 11, 15, 236-237, 275, 306, 354; Tara Charan Rastogi, *Muslim World: Islam Breaks Fresh Ground*, New Delhi 1986, s. 132-133; S. A. A. Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, New Delhi 1993, s. 68-134; J. F. Richards, *The New Cambridge History of India*, Cambridge 1995, s. 38; A. S. Bazmee Ansari, "Saiyid Muhammad Jaunpuri and his Movement", *IS*, II/1 (1963), s. 51-58; Qamar Uddin, "Palampur as a Missionary Base of Mahdawis", *Studies in Islam*, V, New Delhi 1968, s. 232-257; a.m.f., "Saiyid Muhammad Jaunpuri and The Mahdawi Movement in India", a.e., VIII (1971), s. 165-187; T. W. Arnold, "Mehdevîler", *IA*, VII, 474; a.m.f. - [B. Lawrence], "Mahdawis", *EP* (ing.), V, 1230; C. E. Bosworth, "Dhikris", *EP Suppl.* (ing.), s. 222.

MUSTAFA ÖZ

MEHDİ (المهدى)

Dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adaleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcı.

Sözlükte "doğru yolu bulmak; yol göstermek, rehberlik etmek" anlamındaki **hüdâ** (**hedy**, **hidâyet**) kökünden türemiş bir sıfat olup "hidayete erdirilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş kişi" demektir. İleride gelecek bir kurtarıcı (mesih, mehdî) inancı büyük dinlerde olduğu gibi ilkel dinlerde de görülmekte, bu inanç bir bakıma tarihte ve günümüzde bazı dinî-siyasî hareketlerin güç kaynağını oluşturmaktadır. Kavramın içeriğindeki âhir zaman, hükümdarlık, dini yenileme, kurtarıcılık gibi ana özellikleri değişmemekle birlikte içinde bulunduğu dinin karakterine göre ayrıntılarda farklılıklar görülmekte, bu kavramı ifade eden kelimeler de dinlere ve kültürlere göre değişmektedir. Meselâ Avrupalı araştırmacılar, Yeni Gine ve çevresindeki halklarda görülen mehdîlik hareketleri için **kargo kültü**, Kuzey Amerika yerlileri için **ghost-danc** tabirini

kullanmışlardır. Eski Amerika yerlilerinden Aztekler mehdîlerine **quetzalcoatl**, Eski Mısırlılar **ameni** demişlerdi. Kavram için Hinduizm **kalki**, Budizm **maytreya** (**maitreya**, **mettaya**), Mecûsîlik **saoşyant**, yahudi ve hıristiyanlar **mesih** kelimesini kullanırlar. Mehdî, farklı kültür ve dinlere göre dünya tarihinin sonunda (âhir zaman) Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilecek ve yeryüzünü hâkimiyetine alacak bir hükümdar, insanlara doğru yolu gösterecek bir peygamber, dinî bir lider veya Hinduizm'de olduğu gibi bir tanrıdır.

İslâm Öncesi Din ve İnançlarda. Mehdî kavramının kökleri ve gelişmesi konusunda Batılı araştırmacılar iki görüş ortaya koyarlar. Bunlardan birincisi mehdî inancının Sumerler'de doğduğu, Bâbilliler'de ve Mısırlılar'da geliştiği ve bu iki kanaldan dünyaya yayıldığı düşüncesidir ki ilk örnekleri Kral I. Sargon'da (m.ö. 2350 yılları) ve Hammurabi'de (m.ö. 1728-1686) görülmektedir. İkinci görüş mehdî inancının her dinin kendi içinde, kendi tarihî, psikolojik ve sosyolojik şartlarına göre doğup geliştiğidir. Meselâ Hinduizm'de mehdîliğin menşei Tanrı Vişnu'nun Kalki ismiyle müstakbel avatarasına ve Hint zaman tasavvuruna dayanırken İslâmiyet'te Hulefâ-yi Râşidîn devrinin arkasından başlayan iç savaşların tarihî, siyasî ve psikolojik tezahürleri buna sebep olmuştur.

Dinlerin çoğunda insanlığın maddî ve mânevî sıkıntılarını sona erdirecek, içtimâî ve dinî hayatı ideal olgunluğa ulaştıracak bir otoritenin geleceği inancı vardır. Geleceği beklenen ideal zamanın vakti ve süresi her dinde merak konusu olmuştur. Genelde bu süreç dünya hayatının sonlarına doğru öngörülmüştür. Mevcut durumda ideal mutluluğu bulamadıklarına inanan insanlar kendi dönemlerini güz mevsiminin son zamanlarıyla karşılaştırırlar ve hayatın daha da kötüye gideceğinden endişe ederler. Ancak mevsimlerin birbirini takibi, gece ve gündüzün periyodik akışı gibi sosyal bozulmaların da kışı sayılan karanlık devri bir aydınlık baharın ve yazın yahut karanlık bir geceyi aydınlık gündüzün takip edeceği düşünülümüştür. Karanlık süreç tabii, içtimâî ve dinî hayattaki bozulmalar olarak tasvir edilir. Meselâ Eski Mısırlılar'a göre Nil nehri ve göller kuruyacak, içindeki balıklar ve etrafındaki kuşlarla beraber kaybolacaktır. Güneş kendini insanlardan uzaklaştırarak, günde yalnız bir saat görünecek ve öğle vaktinin olduğunu kimse far-